

Людмила ОГНЄВА

**БУДІВНИЧИЙ УКРАЇНСЬКОЇ
КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

**ДОНЕЦЬКЕ ОБЛАСНЕ ТОВАРИСТВО
"МЕМОРІАЛ" ім. ВАСИЛЯ СТУСА**

**БУДІВНИЧИЙ
УКРАЇНСЬКОЇ
КОЗАЦЬКОЇ
ДЕРЖАВИ**

ДОНЕЦЬК – 2009

**ВИДАВНИЧИЙ ПРОЕКТ ДОНЕЦЬКОГО ОБЛАСНОГО
ТОВАРИСТВА "МЕМОРІАЛ" ім. ВАСИЛЯ СТУСА
"ЖИВЕ ЛИШ ТОЙ, ХТО НЕ ЖИВЕ ДЛЯ СЕБЕ"**

БУДІВНИЧИЙ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Упорядник, автор нарису і приміток
та оригінал-макету
Людмила ОГНЄВА

**ОГНЄВА Людмила БУДІВНИЧИЙ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ
ДЕРЖАВИ** / Донецьк: Товариство "Меморіал" ім. Василя Стуса,
2009. – 44 с.

Збірка "БУДІВНИЧИЙ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ" – розповідь про гетьмана Богдана Хмельницького. Пройшли віки, але й дотепер він живе у народній пам'яті: у слові, пісні, орнаменті, у мистецьких творах.

© Огнєва Л.Р.,
упорядкування, нарис,
примітки,
оригінал-макет, 2009

На обкладинці:
М.Микешин. *Пам'ятник Богданові Хмельницькому в Києві.*
1888 р.

Слово до читача

Живемо у радісному та водночас тривожному часі і не завжди знаходимося у гармонії з високою Любов'ю. Частіше відсуваємо її, не усвідомлюючи, що саме тоді дозволяємо байдужості заповнити наше життя. Чи є щось страшніше за неї? Чи є щось підступніше?

Нема!

А вона намагається заволодіти нами. І коли торкнеться, то починаєш тліти та згасати.

Не допусти того, Господи, не допусти.

Ця збірка – пам'ятник тим, хто не тлів, а горів вогнем всесильної Святої Любові, бо не допустив у своє серце байдужості.

Сенс їхнього життя – воля рідної землі, в ім'я якої вони боролися і жили.

І хай долі моїх не видуманих героїв допоможуть наблизити зоряний час України.

*Прозріє народ мій і волю дістане,
І вийде на рівну дорогу..
Великим і славним у світі він стане,
Угодним Всевишньому Богу.*

Іван Огієнко
("Недоспівана пісня")

Созанъ иустинъ
Яманъ

Ікона Св. Покрови зі села Дашки на Київщині. Кінець XVII ст.. Праворуч у другому ряду – зображення гетьмана Богдана Хмельницького.

Будівничий Української козацької держави

Навесні 1648 р. стався могутній вибух народного гніву проти посилення гноблення українського народу польськими феодалами. Очолив повстання чигиринський сотник Богдан Хмельницький.

Вісімдесят соратників Богдана Хмельницького були мужі надзвичайних здібностей. Значна частина сотників мали вищу освіту, здобуту в Києво-Могилянській академії чи в Колегіумах Львова, Варшави, Кракова, Замостя... Не один із них вільно володів кількома мовами, добре знався на вищих досягненнях тодішньої західної воєнної науки.

Найвеличнішим здобутком Богдана Хмельницького та його соратників стало відновлення української державності у формі Козацької держави. Польські урядовці, хоча й попервах презирливо обзивали гетьмана гультьєм, свавільником, розбійником і навіть *"останнім виродком у Речі Посполитій"*, проте добре розуміли, якими загрозами повіяло з України.

Після перших перемог на Жовтих Водах та під Корсунем, коли війною з польською владою була охоплена величезна територія від Новгород-Сіверського до Поділля та Східної Волині, скрізь по Україні чутно було, що *"державу від вас, ляхів, перейшла до нас, козаків"*. Спантеличені шляхтичі писали, що Б. Хмельницький *"сам вже паном чи князем чиниться"*, що *"творить нове князівство"*, тобто державу.

І гетьман її справді створював. Це була держава, скроєна на військовий лад, бо ж тоді на полі бою вирішувалося, існуватиме держава чи ні.

В адміністративному відношенні Українська козацька держава була поділена на полки, а полки на сотні. За реєстром 1649 р., наприклад, існувало 16 полків. У кожному полку налічувалося 10-29 сотень.

Заповітна мета Б. Хмельницького полягала в тому, щоб зібрати під своєю булавою усі етнічні українські землі. Однак реально це не вдалося.

Територія, на яку Б. Хмельницькому вдалося поширити свою владу, швидко набула всіх атрибутів держави: адміністративно-територіальний поділ, політичний устрій, центральні та місцеві органи влади, суд, армія, символіка, фінанси, митниці, дипломатична служба, розвідка й контррозвідка. Він усіляко дбав про внутрішню стабільність держави й без жодних вагань розправлявся з бунтами.

За своїм суспільним устроєм Українська козацька держава була республікою. Уся повнота влади належала загальній козацькій раді. У роботі ради теоретично мав право брати участь кожний козак. У полках і сотнях збиралися, відповідно, полкові і сотенні ради. Ради вирішували найважливіші питання й обирали старшину свого рівня, яка керувала державою в міжчасі. Генеральна (загальна) рада обирала генеральну старшину, тобто уряд держави - гетьмана, генерального писаря, генерального суддю, генерального обозного, генерального бунчужного та інших посадовців. Столицею держави в ті часи було місто Чигирин.

Добре розуміючи роль еліти, Б. Хмельницький надавав особливу увагу її формуванню та зміцненню. Основу її склали козаки. До них долучилася частина шляхти, яка сприйняла ідею війни. Масова підтримка еліти зробила б Козацьку державу легітимною в очах сучасників, дозволила б консолідувати суспільство й виступити єдиним фронтом проти Варшави та інших супротивників. Б. Хмельницький звертався із закликами до шляхти, навіть до князів, видавав універсали на підтвердження шляхетських маєтностей. Хоча не раз і заявляв: *"не відступлю від черні, бо це права рука наша"*, але вимагав від селян виконання *"звизлого послушенства"*, особливо на користь тих шляхтичів, які підтримали визвольну війну. Він висував шляхту на визначні державні посади. Проте основна маса шляхти не підтримала Б. Хмельницького. Це була велика трагедія українства, коли

стара еліта - мозок нації - розв'язала братовбивчу війну на користь одного із сусідів.

Одночасно з розбудовою держави Б. Хмельницький з перших же днів усіляко дбав про зміцнення свого становища як гетьмана. Адже в умовах постійної зовнішньої загрози живучість держави залежала від внутрішньої стабільності. Богдан добре знав вади козацтва, особливо низів. Саме поведінка низів, учорашніх селян, становила найбільшу внутрішню небезпеку. Низам, схильним до анархії й популізму, важко давалася "наука" тактичних поступок і компромісів заради досягнення кінцевої мети. На пам'яті Б. Хмельницького було чимало випадків, коли гетьмани клали булаву під впливом мінливих настроїв голоти. Сам він завдяки непересічному військовому талантові та організаторським здібностям користувався високим авторитетом. Але також не вберігся від виникнення заколотів.

Відтак Б. Хмельницький послідовно намагався обмежити вплив низів на державні справи. Він все рідше та й рідше скликав загальні козацькі ради. Повноваження перебирала на себе рада старшин, до якої входила генеральна та полкова старшина. Для вирішення невідкладних питань збирав вузьку генеральну раду, тобто раду лише генеральної старшини.

Кінцева ж мета Б. Хмельницького полягала в тому, щоб зробити владу гетьмана спадковою, незалежною від примхливої долі та настроїв схильних до анархії низів. *"Я є одновладцем і самодержцем руським"*, – заявляв Богдан уже на початку 1649 р. спантеличеним королівським посланцям. Закласти підвалини *"самодержавства руського"*, тобто української монархії – такою була заповітна Богданова мрія.

Для Богдана добитися визнання свого титулу й статусу правителя з боку сусідніх держав рівночасно означало досягти від них визнання самої Української козацької держави та козацтва як нової еліти. Без такого визнання повноцінна держава тоді не могла відбутися, як, зрештою, і зараз.

В той час існувало кілька універсальних передумов визнання "законності" утворення держави. Королем доказів було так зване "*право старовини*". Воно передбачало, що могла відновитися тільки та держава, яка вже колись існувала. Відродити її "мала право" лише еліта, коріння якої занурене в еліту тієї старої держави. Вищий пілотаж - це коли ще й новітній володар держави походив з династії правителів.

Ще один "законний" шлях передбачав можливість утворення держави через завоювання. Діяло правило - "*переможців не судять*". Переможець міг на власний розсуд кроїти кордони, утворювати держави чи, навпаки, знищувати їх. Але право це не поширювалося на внутрішньодержавних переможців, якщо вони не походили з еліти.

На зламі XVI-XVII ст. до цієї умови було долучено право на опір релігійним переслідуванням. Відповідно держава, яка поставала внаслідок такого спротиву, вважалася легітимною.

Під жодну з цих вимог український варіант не потрапляв. Усе впиралося в той факт, що відновила нашу державність не стара еліта - князівсько-шляхетська, - а зовсім нова, козацька. Однак вихід був. Діяло ще й право прецеденту, коли законним ставало те, що було визнане таким бодай кимсь із законних правителів. Для Української козацької держави це означало, що узаконити її існування могла будь-яка християнська держава.

Отже, слід було добитися, щоб одна з так званих "великих держав" (Річ Посполита, Османська імперія, Московія, Швеція), погодилася стати зверхником Козацької держави і в такий спосіб визнала її окремим державним утворенням і повноправним суб'єктом міжнародних відносин.

В умовах XVII ст. найвірогіднішим кандидатом на узаконення Козацької держави була Московія, оскільки саме вона вела затяте протистояння з Річчю Посполитою за гегемонію у Східній Європі й належала разом з Україною до православного світу.

Гетьман постійно підкреслював тяглість державницької традиції в Україні. Козацька держава подавалася як пряма спадкоємниця Київської Русі, а козаки – як *"люди війни"* і спадкоємці киево-руських бояр, тобто як представники законної еліти. Додаткових аргументів додавав факт присутності в оточенні Б. Хмельницького представників шляхти. Повсякчас наголошувалося на переслідуванні королем і шляхтою Речі Посполитої православної віри, на тому, що козаки воюють *"за віру, нашу старожитну грецьку (тобто православну. - Авт.), яку з давніх часів мали, й за вольності свої, криваво заслужені, від королів давніх надані"*. Зрештою, заявлялося, що війна в Україні почалася цілком законно, з дозволу короля Владислава IV, який нібито благословив Б. Хмельницького на спротив шляхті.

Військові успіхи козацького війська призвели до того, що сама Варшава була змушена першою започаткувати процес визнання Козацької держави. У 1649 р. після катастрофи під Зборовом і Збаражем король Ян Казимир визнав владу гетьмана на території трьох воєводств – Київського, Чернігівського та Брацлавського, – а отже, існування окремого державного утворення, нехай і в рамках Речі Посполитої.

Поруч з проблемою узаконення Козацької держави в рамках тогочасного міжнародного права стояло питання утворення широкої антипольської коаліції для остаточної перемоги над Варшавою.

Участь же Московії в коаліції нейтралізувала б її. Адже Річ Посполита на підставі оборонного союзу, укладеного з Московією 1647 року, намагалась втягнути її у війну з молодого Козацькою державою, що було для України смертельним.

Тож через Переяславську раду 8 (18) січня 1654 р., а потім через письмову угоду з Москвою – Березневі статті – Б. Хмельницький вирішував обидва завдання.

Богдан Хмельницький розглядав військовий союз з Московією як інструмент остаточного утвердження незалежної України. Московія ж мала на Переяславську раду цілком інші види. Договір з Козацькою державою був для неї шляхом приєднати українські землі.

Упродовж наступного століття після смерті Богдана Хмельницького Московія довела справу до цілковитого знищення Української козацької держави.

Приказки, пов'язані з іменем Б.Хмельницького

Маю шаблю в руці: ще не вмерла козацька мати (сказав Хмельницький, розігнавши шаблею Чаплинського зі слугами, що зрадою напали на нього).

Що село, то й сотник (за Хмельницького було)

Втікай, Ляше, бо все, що на тобі, наше. (Ця приказка від нас перейшла до Ляхів з часів Богдана Хмельницького)

Від Богдана до Івана не було гетьмана. (Богдан Хмельницький, Іван Мазепа).

Висипався Хміль (Хмельницькій) із міха, та наробив ляхам лиха.

За старого Хмеля (Богдана Хмельницького) людей було жменя.

Хмельницький і Барабаш

(Дума)

Як із день-години
Зчиналися великі війни на Україні,
Оттогді ж то не могли обібрати,
За віру християнську одностайно стати;
Тільки обібрався Барабаш да Хмельницький,
Да Клиша білоцерківський.
Оттогді вони од своїх рук листи писали,
До короля Радислава посиляли.
Тогді ж то король Радислав листи читає,
Назад одсилає,
У городі Черкаськім Барабаша гетьманом настановляє:
«Будь ти, Барабаш, у городі Черкаськім гетьманом,
А ти, Клиша, у городі Білій Церкві полковничим,
А ти, Хмельницький, у городі Чигирині хоть писарем
військовим».
Оттогді ж то небагато Барабаш, гетьман молодий,
гетьманував —
Тільки півтора года.
Тогді ж то Хмельницький добре дбав,
Кумом до себе гетьмана молодого Барабаша зазивав,
А ще дорогими напівками його вітав
І стиха словами промовляв:
«Ей, пане куме, пане Барабаше, пане гетьмане молодий!
Чи не могли б ми з тобою удвох крелевських листів
прочитати,
Козакам козацькі порядки подавати,
За віру християнську одностайно стати?»
Оттогді ж то Барабаш, гетьман молодий,
Стиха словами промовляє:
«Ей, пане куме, пане Хмельницький, пане писарю
військовий!
Нащо нам з тобою крелевські листи удвох читати,
Нащо нам, козакам, козацькі порядки давати?
Чи не лучче нам із ляхами,

Мостивими панами,
З упокоєм хліб-сіль по вік-вічний уживати?»
Оттогді-то Хмельницький на кума свого Барабаша
Велике пересердіє мав,
Ще кращими напівками вітає.
Оттогді-то Барабаш, гетьман молодий,
Як у кума свого Хмельницького дорогого напівку напивсь,
Дак у його і спать поваливсь.
Оттогді-то Хмельницький добре дбав,
Із правої руки, із мезинного пальця щирозлотний перстень
ізняв,
Із лівої кишені ключі виймав,
З-під пояса шовковий платок висмикав,
На слугу свого повіреного добре кликав - покликав:
«Ей, слуго ти мій, повірений Хмельницького!
Велю я тобі добре дбати,
На доброго коня сідати,
До города Черкаського, до пані Барабашевої прибувати,
Кролевські листи до рук добре приймати».
Оттогді-то слуга, повірений Хмельницького,
Добре дбав, на доброго коня сідав,
До города Черкаського скорим часом, пильною годиною
прибував,
До пані Барабашевої у двір уїжджав,
У сїни ввійшов — шличок із себе скидав,
У світлицю ввійшов — низький поклон послав,
Тїї значки на скам'ї покладав,
А ще стиха словами промовляв:
«Ей, пані, — каже, — ти, пані Барабашева, гетьманова
молодая!
Уже ж тепер твій пан Барабаш, гетьман молодий,
На славній Україні з Хмельницьким великі банкету
взчиняють,
Веліли вони тобі сїї значки до рук приймати,
А мені листи кролевські оддати,
Чи не могли б вони із кумом своїм Хмельницьким

Удвох прочитати
І козакам козацькі порядки давати?»
От тогді ж то пані Барабашева, гетьманова,
Удариться об поли руками,
Обіллється дрібними сльозами,
Промовить стиха словами:
«Ей, не з горя-біди мойому пану Барабашу
Схотілося на славній Україні з кумом своїм Хмельницьким
Великі банкети взчиняти!
Нащо б їм крелевські листи удвох читати?
Не лучче б їм із ляхами, мостивими панами,
З упокоєм хліб-сіль вічнії часи уживати?
А тепер нехай не зарікається Барабаш, гетьман молодий,
На славній Україні вогні да тернів ізгашати,
Тілом своїм панським комари годувати —
Од кума свого Хмельницького».
От тогді ж то пані молодая Барабашева
Стиха словами промовляє:
«Ей, слуго, повірений Хмельницького!
Не могу я тобі листи крелевські до рук подати,
А велю я тобі до воріт отходжати,
Крелевські листи у шкатулі із землі виймати».
От тогді-то слуга, повірений Хмельницького,
Як сі слова зачував,
Так скорим часом, пильною годиною до воріт отходжав,
Шкатулку з землі з крелевськими листами виймав,
Сам на доброго коня сідав,
Скорим часом, пильною годиною до города Чигирина
прибував,
Свойому пану Хмельницькому
Крелевські листи до рук добре оддавав.
Оттогді-то Барабаш, гетьман молодий, од сна уставає,
Крелевські листи у кума свого Хмельницького зоглядає;
Тогді й напитку дорогого не попиває,
А тільки з двора тихо з'їжджає
Да на старосту свого Крачевського кличе, добре покликає:

«Ей, старосто, — каже, — ти мій, старосто Крачевський!
Коли б ти добре дбав,
Кума мого Хмельницького живцем узяв,
Ляхам, мостивим панам, до рук подав, —
Ще б нас могли ляхи, мостивії пани, за білозорів почитати».
От тогді-то Хмельницький як сії слова зачував,
Так на кума свого Барабаша велике пересердіє мав,
Сам на доброго коня сідав,
Слугу свого повіреного з собою забирав.
Оттогді-то припало йому з правої руки
Чотири полковники:
Первий полковниче — Максиме ольшанський,
А другий полковниче — Мартине полтавський,
Третій полковниче — Іване Богуне,
А четвертий — Матвій Бороховичу.
От тогді-то вони на славному Україну прибували,
Кролевські листи читали,
Козакам козацькі порядки давали.
Тогді-то у святий день, у божественний, у вівторник
Хмельницький козаків до сходу сонця пробуджає
І стиха словами промовляє:
«Ей, козаки, діти, друзі, молодці!
Прошу я вас, добре дбайте, од сна уставайте,
Руський оченаш читайте,
На лядські табори наїжджайте,
Лядські табори на три часті розбивайте,
Ляхів, мостивих панів, упень рубайте,
Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішайте,
Віри своєї християнської у поругу вічні часи не подайте!»
От тогді-то козаки, друзі, молодці, добре дбали,
Од сна уставали,
Руський оченаш читали,
На лядські табори наїжджали,
Лядські табори на три часті розбивали,
Ляхів, мостивих панів, упень рубали,
Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішали,

Віри своєї християнської у поругу вічні часи не подали.
Оттогді-то Барабаш, гетьман молодий, конем поїжджає,
Плаче-ридає і стиха словами промовляє:
«Ей, пане куме, пане Хмельницький, пане писарю
військовий!
Нащо б тобі крелевські листи у пані Барабашевої визволяти?
Нащо б тобі козакам козацькі порядки давати?
Не лучче б тобі з нами, із ляхами,
З мостивими панами,
Хліб-сіль з упокоєм уживати?»
От тогді-то Хмельницький
Стиха словами промовляє:
«Ей, пане куме, пане Барабашу, пане гетьмане молодий!
Як будеш ти мені сими словами докоряти,—
Не зарікаюсь я тобі самому з пліч головку, як галку, зняти.
Жону твою і дітей у полон живцем забрати,
Турському султану у подарунку одослати».
От тогді-то Хмельницький, як сі слова зговорив,
Так гаразд-добре й учинив:
Куму своєму Барабашеві, гетьману молодому,
З пліч головку, як галку, зняв,
Жону його і дітей живцем забрав,
Турському султану у подарунку одослав,
З того ж то часу Хмельницький гетьманувати став.
От тогді ж то козаки, діти, друзі, молодці,
Стиха словами промовляли:
«Ей, гетьмане Хмельницький,
Батю наш, Зинов Богдане чигиринський!
Дай, Боже, щоб ми за твоєю головою пили да гуляли,
Віри своєї християнської у поругу вічні часи не подали!»
Господи, утверди люду царського,
Народу християнського,
Всім слушащим,
Всім православним християнам
Пошли, Боже, много літ!

Гей, не дивуйте, добрі люди!
*(Пісня про Максима Кривоноса
та Богдана Хмельницького)*

Гей, не дивуйте, добрії люди,
Що коло тичин в'ється?
Там за Дашевим, під Сорокою
Множнство ляхів пропало.
А Перебийніс просить чимало -
Сімсот козаків з собою.
Рубає мечем голову з плечей,
А решту топить водою:
- Ой, пийте, ляхи, води калюжі, води болотянії.
А що пивали на тій Вкраїні вина та веде ситнім.
Дивуються панки, вражії синки,
А що козаки вживають.
Вживають вони шуку-рибаху
Ще й соломаху з водою.
Ой, чи бач, ляше, то наш Хмельницький
На Жовтім піску підбився.
Од нас, козаків, од нас юнаків
Ні один панок не скрився.
Ой, чи бач, ляше, як козак пляше
На сивім коні горою.
З мушкетом стане, аж серце в'яне, а пан від жаху вмирає.
Ой, чи бач, ляше, що по Случ – наше,
По Костянуу могилу.
Як не схотіли, забунтували
Та й утерjali Вкраїну.
Ой, та зависли пани, зависли,
Як чорная хмара на Віслі.
Не допустимо ляхви із Польщі,
Поки нашої жизності.
Гей, ну козаки! Гей, ну, у скоки,
Та зберімось в боки!
Загнали панів геть за Віслу,
Не вернуться і в три роки

Перемога під Корсунем

(Дума)

Ой, обізветься пан Хмельницький,
Отоман-батько Чигиринський:
«Гей, друзі-молодці,
Браття козаки запорожці!
Добре дбайте, бардзо гадайте,
Із ляхами пиво варити зачинайте:
Лядський солод, козацька вода,
Лядські дрова, козацькі труда!»
Ой, з того пива
Зробили козаки з ляхами превелике диво!
Під городом Корсунем вони станом стали,
Під Стеблевым вони солод замочили,
Ще пива не зварили,
А вже козаки Хмельницького з ляхами бардзо посварили.
За тую бражку
Зчинили козаки з ляхами велику драчку;
За той молот
Зробили ляхи з козаками превеликий колот;
За той не знать який квас
Не одного ляха козак, як би скурвого сина, за чуба стряс.
Ляхи чогось догадались –
Від козаків чогось утікали,
А козаки на ляхів нарікали:
«Ой, ви, ляхове,
Пеські синове!
Чом ви не дожидаєте.
Нашого пива не допиваєте?»
Тоді козаки ляхів доганяли,
Пана Потоцького доганяли,
Як барана, зв'язали
Та перед Хмельницьким гетьманом примчали:
«Гей, пане Потоцький!
Чом у тебе й досі розум жіноцький?
Не вмів ти єси в Кам'янським Подільці пробувати,

Печеного поросяти, куриці з перцем та шапраном уживати.
А тепер не зумієш ти з нами, козаками, воювати
І житньої соломахи з тулузком уплітати,
Хіба велю тебе до рук кримському хану дати,
Щоб начали тебе кримські нагаї сирой кобилини жовати! »
Тоді ляхи чогось догадались,
На жидів нарікали:
« Гей ви, жидове,
Поганські синове!
Нащо то ви великий бунт, тривоги зривали,
На милю по три корчми становили,
Великі мита брали:
Від возового – по півзолотого,
Від пішого – по два гроші,
А ще не минали й сердешного старця –
Відібрали пшоно та яйця!
А тепер ви тії скарби збирайте
Та на Хмельницького єднайте;
А то як не будете Хмельницького єднати,
То не зарікайтесь за річку Віслу до Полонного прудко
тікати!»
Жидове чогось догадались,
На річку Случу тікали.
Котрі тікали до річки Случі,
То погубили чоботи й онучі;
А котрі до Прута,
То була від козаків Хмельницького доріженька бардзо крута.
На річці Случі
Обломили міст ідучи,
Затопили усі клейноди
Котрі бігли до річки Росі,
То zostалися голі й босі.
Обізветься первий жид Гичик
Та й хапається за бичик;
Обізветься другий жид Шльома:
«Ой, я пак не буду на сабас дома!»

Б.Хмельницький на Січі звертається до козаків

В.Лвасюк. *В'їзд Богдана Хмельницького в Київ*. 1912 р.

Сергій Васильківський. *Зіновій Богдан
Хмельницький.*

За гравюрою Hondius, Haga, Balavua, 1651 рік в
«Альбоме украинской старины» видання А. Ф.
Маркса, Санкт-Петербург, 1900.

Іван Богун у бою під Берестечком.

Третій жид озоветься Оврам»
«У мене великий крам –
Шпильки, голки,
Креміння, люльки;
Та я сам свій крам
У коробку склав
Та козакам п'ятами накивав.»
Обізветься четвертий жид Давидко:
«Ой, брате Лейбо! Уже ж пак із-за гори козацькі корогви
видко!»
Обізветься п'ятий жид Юдко:
«Нумо до Полонного утікати прудко!»
Тоді жид Лейба біжить, аж живіт дрижить;
Як на школу погляне,
Його серце жидівське зів'яне:
«Ей, школо ж моя, школо мурована!
Тепер тебе ні в пазуху взяти,
Ні в кішеню сховати,
Але ж доведеться Хмельницького козакам
На срач, на балаки покидати!»
Отсе, панове-молодці, над Полонним не чорна хмара встала;
Не одна пані ляшка удовою зосталась.
Озоветься одна пані ляшка:
«Нема мого пана Яна!
Десь його зв'язали козаки, як би барана,
Та повели до свого гетьмана!»
Озоветься друга пані ляшка:
«Нема мого пана Кардаша!
Десь його Хмельницького козаки повели до свого коша!»
Озоветься третя пані ляшка:
«Нема мого пана Якуба!
Десь узяли Хмельницького козаки
Та, либонь, повісили його десь на дуба!»

Дума про смерть Богдана Хмельницького

Ей, зажуриться, заклопочеться Хмельницького старая голова,
Що при йому-то не було ні сотників, ні полковників нема;
Тільки пробував при йому Іван Луговський,
Писар військовий,
Козак лейстровий,
Тоді-то вони стали у раді,
Як малії діти,
Од своїх рук листи писали,
По городах по полкових, по сотенних розсилали,
А до козаків у листах приписували:
«Ей, козаки, діти, друзі!
Прошу вас добре дбайте,
Борошно зсипайте,
До Загребельної могили прибувайте,
Мене, Хмельницького, к собі на пораду ожидайте!»
От тогді ж то козаки добре дбали,
Борошно зсипали,
До Загребельної могили прибували,
Воскресіння Христового дожидали, -
Хмельницького в вічі не видали,
Воскресіння Христового дожидали, -
Хмельницького в вічі не видали,
Духа-тройці дожидали, -
Хмельницького в вічі не видали,
Петра і Павла дожидали, -
Хмельницького в вічі не видали,
Іллі-пророка дожидали, -
Хмельницького в вічі не видали.
Тогді ж то казаки стали у раді,
Як малії діти:
«Хвалився нам гетьман Хмельницький,
Батьо Зинов Богдану чигиринський,
У городі Суботові
На Спаса-Преображеніє ярмарок закликати...»
Тогді ж то казаки добре дбали,

До города Суботова прибували,
Хмельницького стрічали,
Штики в суходіл стромляли,
Шлики із себе скидали,
Хмельницькому низький поклон послали:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батю Зинов наш чигиринський,
Нащо ти нас потребуєш? »
Тоді ж то Хмельницький стиха словами промовляє:
«Ей, козаки, діти, друзі!
Прошу вас добре дбайте,
Собі гетьмана настановляйте.
Чи нема между вами которого козака старинного,
Отамана курінного?
Вже ж час од часу хорію,
Между вами гетьманувати не здолію;
То велю я вам между собою на гетьманство обирати
Буде между вами гетьманувати,
Вам козацькі поради давати.»
Тоді ж то козаки стиха словами промовляли:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батю Зинов наш чигиринський,
Не можем ми самі между собою, козаками, гетьмана обібрати
А жолаєм од вашої милості послухати.»
От тоді ж то Хмельницький стиха словами промовляє:
«Ей, козаки, діти, друзі!
Прошу вас добре дбайте,
Єсть у мене Іван Луговський,
Котрий у мене двадцять літ за джуру пробував,
Всі мої козацькі звичаї познав,
Буде между вами, козаками, гетьманувати,
Буде вам козацькі порядки давати.»
Тоді ж то козаки стиха словами промовляли:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батю Зинов наш чигиринський,
Не хочем ми Івана Луговського:

Іван Луговський близько ляхів, мостивих панів, живе, -
Буде з ляхами, мостивими панами, накладати,
Буде нас, козаків, за нівищо мати!»
От тогді ж то Хмельницький стиха словами промовляє:
- Ей, козаки, діти, друзі!
Коли ви не хочете Івана Луговського,
Єсть у мене Павел Тетеренко,»
- Не хочем ми Павла Тетерена!
- Дак скажіть, - говорить, - кого ви жолаєте?
- Ми, - кажуть, - жолаєм Євраха Хмельниченка.
- Ще ж, - каже мойому Євраху Хмельниченку
- Тільки всього двадцять літ од роду.
Ще він возрастом мал, розумом не дійшлий.
- Будем, - говорить, - попліч його дванадцять персон саджати,
Будуть його добрими ділами наушати,
Буде между нами, козаками, гетьманувати,
Нам порядки давати,-
От тогді-то козаки добре дбали,
Бунчук, булаву положили,
Єврася Хмельниченка на гетьманство настановили,
Тогді із різних пищаль погримали –
Хмельниченка гетьманом поздоровляли.
От тогді Хмельницький, як благословеніє синові здав,
Дак і в дом одправився і сказав йому:
Гляди ж, - говорить, - сину мій!
Як будеш немного Ташликом-рікою гуляти,
На бубни, на цуромки вигравати,
Дак не будеш отця живого заставати. –
Тогді ж то Єврась, гетьман молодий,
Ташликом-рікою довго гуляв,
На бубни, на цуромки вигравав,
Додому приїжджав
І отця живого не заставав.
Тогді-то велів у Штоминім дворі
На високій горі гроб копати.
Тогді ж то козаки штихами суходіл копали.

Ж.Тібо. КОЗАКИ ПІД БЕРЕСТЕЧКОМ. Фрагмент барельєфа "Битва під Берестечком" на саркофазі короля Яна Казимира в Парижі. 1672 р.

Ж.Тібо. КОЗАК-ПРАПОРОНОСЕЦЬ. Фрагмент барельєфа "Битва під Берестечком" на саркофазі короля Яна Казимира в Парижі. 1672 р.

Іван Богун

У Вінниці на границі,
Під могилою над Бугом-рікою –
Там стояв Іван Богун вінницький
Під обителем-монастирем калмицьким.
Під калмицькою обителлю Богун стояв,
Із турками-пашами,
Крулевськими ляхами,
Калмицькими князями Богун воював!
Силу він ляхів-турків стріляв
І шабельками рубав,
На аркан забирав,
В річку Буг їх утоплював.
А ласький круль
І турецький коноїд-паша, нехрещена душа,
Силу війська збирали,
Івана Богуна і його військо
Хмарою бусурменською обступали.
Веселились ляхи-турки,
Круль і князь раділи,
Що обложили Богуна
На довгі неділі.
Обступили ляхи-турки,
Кругом обложили, козаченьків
Богунових голодом морили.
Три тяжкі неділі Богун з військом
У тяжкій облозі бував...
Од свого ума білими руками
Хмельницькому листа писав,
Богун у Хмельницького батьківської поради питав
Та собі підмоги з Чигирина прохав:
"Просю Бога й тебе,
Дай помочі, порадь і повесели нас!..
Бо вже нас ляхи й турки обступають,
Кругом знаменами своїми обкидають,
І кругом нас облягають,

І дуже сильно побіждають".
Як Хмельницький [цеє] зачуває,
До Вінниці за штири доби прибуває.
Його військо гетьманськеє морем нахлинає,
Турецько-польське крульське військо зничтожає,
Богуна з козаками з неволі визволяє.
А сам Хмельницький до Богуна під'їжджає
І словами промовляє:
"Не сам Бог вас спасав –
І я не менше помагав!"
Іван Богун відмовляє:
"Слава Богу і хвала гетьману,
Що не дав нас у неволю, ляхам на поталу!"
Все козацтво
І вояцтво
У ряди ставало,
На всі голоси кричало, промовляло,
А кобзарі грали,
В струни дотинали
Та Богдана із Богуном
Піснями хваляли!

**Чи не той то хміль
(народна пісня)**

Чи не той то хміль,
Що коло тичин в'ється?
Гей, той то Хмельницький,
Що з ляхами б'ється.

Чи не той то хміль,
Що у пиві кисне?
Гей, той то Хмельницький,
Що ляшеньків тисне.

Гей, поїхав Хмельницький
Ік Жовтому Броду,
Гей, не один лях лежить
Головою в воду.

Не пий, Хмельницький, дуже
Той Жовтої Води:
Іде ляхів сорок тисяч
Хорошої вроди.

- «А я ляхів не боюся
І гадки не маю —
За собою великую
Потугу я знаю,

Іще й орду татарскую
За собою веду, —
А все тото, вражі ляхи,
На вашу біду».

Ой, втікали вражі ляхи —
Погубили шуби...

Гей, не один лях лежить,
Вищиривши зуби!

Становили собі ляхи
Дубовії хати,
Прийдеться ляшенькам
В Польщу утікати!

Утікали ляхів
Де якії повки,
Їли ляхів собаки
І сірії вовки.

Гей, там поле,
А на полі цвіти, —
Не по однім ляху
Заплакали діти.

Гей, там річка,
Через річку глиця —
Не по однім ляху
Зосталась вдовиця!

Байка Богдана Хмельницького

До Хмельницького круль польський
Депутацію послав:
В путь подавсь Самійло Грондський
Й Любовницький Станіслав.

Та не в посланцях тут справа,
Не в крутійських їх словах, -
Річ у тому, що держава
Польська тріскала по швах.

Страх діймає, як до брами
Вперто грюкає біда, -
Мир прийшовся б з козаками,
Як повітря і вода...

Гетьман вислухав поштиво
Суплікацію послів
І ляхам в одвіт на диво
Байку влучну розповів:

«Селянин раз жив багатий -
Щасний та везучий муж,
А в кутку його же хати
Мав нору домашній вуж.

Чергувались дні рожеві,
Доля вдалася легка,
Поки кметь давав вужеві
По тарілці молока.

Не зазнати кметю втрати -
Від пори та до пори
Молока таріль подати
Пожильцеві край нори.

Лиш біда не за горами,
Склавши лапища, не спить,

Капосна вона без тямі,
Людям чосу дасть умиць.

Якось кухличком хлоп'яти
Виповнили молоком,
Вуж голодний вліз до хати
Й став хлебтати заразом.

А хлоп'я і смирне, й миле,
Й не сказати злісне щоб,
Ложкою вужа щосили
Уперіщило в сам лоб.

Б'ють за ніщо. Що робити?
Укусивши хлопчака,
Вуж - стривожений, сердитий -
До нори дав драпака.

А господар, що допіру
Спрямував до хати крок,
Ухопившись за сокиру
Рубанув хвоста шматок.

Кажуть: меж немає люті,
Поки дур ще не затих, -
Легко у в одній мінуті
Накоїти безліч лих.

Кметь вужа убити годен,
На шматки б порвав тепер,
А тим паче, що у той день
Від укусу хлопчик вмер.

Зрозумів це вуж прекрасно,
Що позбутись міг життя, -
Тож, сховавшись завчасно,
Не виходив з укриття.

Дні настигли незавидні,
Смутком виповнені вщерть, -

Обхопили кметя злидні,
Все злетіло шкереберть.

Що би далі не робити,
Успіхів нема ніде...
Чей порадять ворожбити?
Бідолах до них іде.

Ті тлумачать: «Всі знегоди,
Що судилися тобі,
Вуж на себе їх наводив,
Помагав в лихій добі.

Маючи міцне бажання,
Щоб було так, як колись
Не барись, а завтра зрання
Ти з вужем твоїм змирись.»

Селянин прощення просить,
Гнеться у дугу бідак,
Вуж говорить: «Годі, досить,
Так, як є - хай буде так!

Де ж від тебе ждати блага,
Як у серці гіркота?
Ти ж - безумний чолов'яга -
Відрубав мого хвоста.

Намагавсь мене убити,
Але я від смерті втік, -
Ти дволичний ворог скритий -
Незичливий чоловік.

І моя є тут провина,
Совість в мене - не кришталь,
Ти через мене втратив сина,
Залишивсь навіки жаль.

Досить бесіди на тему
Про співдружність вікову,

Ти живи собі окремо,
Я й без тебе проживу».

Гетьман в байці без цидули
Думку висловив улад, -
А послове, з чим прибули,
З тим від'їхали назад.

Байку гетьмана Богдана
Бережім, як заповіт, -
Хай любов до нього й шана
Просіяють поки світ!

Післямова до Байки Богдана Хмельницького

Принцип дикої моралі
Не змінився ні на гран, -
Розбишачать в світі й далі
Лють, схи́дство і обман...

Від світання до смеркання
Орд зажерних проводир
Крик здіймає про єднання,
Волю, дружбу, вічний мир.

Батьком, дядьком, старшим братом
Прикидається змія:
«Всіх навчати й захищати» -
Каже - «в силі тільки я».

Та всі знають, як в дні они
Кат для власних благ нажив,
Жертв беззахисних мільйони
Голодом передавив.

Не забулось, як навала
Знищувала всіх дотла,
Як, шаліючи, гасала
Кров'ю збагрена мітла. .

Рушник/ XX ст.
Орнамент XVII ст, присвячений Б.Хмельницькому

Пазушка чоловічої сорочки

Як країну закувала
Лагерів мережа й тюрм,
І як «доблесть» вкрай зухвала
Кидалась на в'язнів в штурм.

Кат міняє швидко шати,
Представляється дружком,
Обіцяє «жизнь» багату,
Лиш би йти за ним слідком.

«В спілці будьте вічні віки» -
Каже - «і зятяйте те,
Що без мене, без опіки
Вільно не проживете».

Годі, кате: нас брехнею
Більш в капкан не зловиш ти,
Залишайсь назавжди з нею,
Нам самим в майбуть іти

Джерела

- Возняк М. *Українські перекази*. – Львів. 1944 сс. 23-24
- Субтельний О. *Україна. Історія*. – К. 1993.. сс. 135-254
- Огієнко І. *Богдан Хмельницький*. – К. 2004.
- Горобець В., Чухліб Т. *Незнайома Кліо*. – К. 2004. с.32-45
- Ковалевський О. (Уп). *Українські традиції*. – Х. 2003.– с.с. 323-332
- Богдан Хмельницький*. – Золота книга української еліти”, Т 2, К. 2001,. сс. 508-509
- Пономаренко М. *Черкащина за часів Богдана Хмельницького*. – Шевченків край. К. 2005. с. 54-56
- Пепа В. *На Цецорі голову поклав...* – Шевченків край. К. 2005. сс. 58-67
- о. Ю.Я. Катрій ЧСВВ. *Пізнай свій обряд*. – Львів. 1999. с.231
- Архів автора
- "Наше життя". № 3 1982 Нью-Йорк

ЗМІСТ

Слово до читача.....	3
Будівничий Української козацької держави	7
Приказки, пов'язані з іменем Б.Хмельницького.....	12
Хмельницький і Барабаш	13
Гей, не дивуйте, добрі люди!	18
Перемога під Корсунем	19
Дума про смерть Богдана Хмельницького.....	26
Іван Богун	32
Чи не той то хміль	34
<i>Петро Дужий</i> Байка Богдана Хмельницького.....	35
Джерела.....	42

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ВИДАННЯ

БУДІВНИЧИЙ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Комп'ютерний набір та верстка
Огнєва Людмила

Підписано до друку . Формат
Ум.друк.арк. . Друк лазерний. Зам. № .Наклад 100 прим.

Віддруковано у друкарні "Норд Комп'ютер" на цифрових лазерних
видавничих комплексах Rank Xerox DokuTech 135 і DocuColor 2060.

Україна, м. Донецьк, 83003, вул. Разенкова, 6,
Тел.: (062) 389-73-82, 389-73-86

**ВИДАВНИЧИЙ ПРОЕКТ
ДОНЕЦЬКОГО ОБЛАСНОГО ТОВАРИСТВА
"МЕМОРІАЛ" ІМ. ВАСИЛЯ СТУСА
"ЖИВЕ ЛИШ ТОЙ, ХТО НЕ ЖИВЕ ДЛЯ СЕБЕ"**

Серія 1. *"ЧЕРЕЗ ВІКИ, ЧЕРЕЗ РОКИ"*

- Будівничий української козацької держави.
- Полуботчишина сорочка.
- Чорні хлопці.

Серія 2. *"ПРОРОКИ ПРАВДИ У ПІТЬМІ!"*

- Лесин рушник.
- Вставай Тарасе!
- Ликерині рушники.

Серія 3. *"ЦЕ ЛЮДИ – НА СТАЛЬ ПЕРЕКУТІ В ОГНІ"*

- Незнані Вояки.
- Символ української нації.
- Колядування за ґратами.

Серія 4. *"МАЛЕСЕНЬКА ЩОПТА"*

- Душа українського шістдесятництва.
- Зеківський генерал.
- Громовержець.
- Єретик.
- Неофіт.
- Надія з роду Світличних.